

Розділ III.

Інновації у підготовці педагогів до роботи в освітніх установах гірської місцевості

Мар'яна Марусинець,

доктор педагогічних наук,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова
(м. Київ)

Mariana Marusynets,

Doctor of Pedagogical Sciences,
National Dragomanov Pedagogical University
(Kyiv)

УДК 159.955.4:37.011.31

ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

TECHNOLOGIES OF FORMATION OF REFLECTIVE ACTIVITY TEACHERS

У статті педагогічна діяльність педагога представлена на різних рівнях її прояву, вказано на місце рефлексії в процесі творчої діяльності педагога; визначено технології, за яких формується рефлексивна діяльність учителя.

Ключові слова: педагогічна діяльність, рефлексивна діяльність, творча особистість учителя.

The article presented the teacher teaching activities at different levels of its manifestation, are in place in the process of creative reflection of the teacher; defined by the technology which forms reflective teaching practices.

Key words: educational activities, reflective activities, creative personality of the teacher.

В статье педагогическая деятельность педагога представлена на различных уровнях ее проявления; указано на место рефлексии в процессе творческой деятельности педагога; определены технологии, благодаря которым формируется рефлексивная деятельность учителя.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, рефлексивная деятельность, творческая личность учителя.

Постановка проблеми. Педагогічна діяльність учителя характеризується різними рівнями творчості, елементами новизни та відкриттів. Наприклад, результати творчих пошуків А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, Е. Ільїна, С. Лисенкової, В. Шаталова, можна віднести до щонайвищого рівня педагогічних відкриттів. Початковим рівнем педагогічної творчості нині є методичне удосконалення, що широко використовується у масовому досвіді учителів.

Якщо творчість учителя розглядати як процес створення нового педагогічного досвіду, то має сенс розрізнати й іншу рівневу характеристику, тобто рівень професійного становлення, або рівень «проб», власних «пошуків» у професійній діяльності. **Мета статті** – висвітлення місця рефлексії в процесі творчої діяльності педагога, а також визначення технологій, за яких формується рефлексивна діяльність учителя

Виклад основного матеріалу. Для якості педагогічної творчості важливими є педагогічна компетентність, педагогічна спостережливість, захопленість професійною діяльністю, здатність рефлексії, до розуміння точки зору учня, розвинене педагогічне мислення тощо. Особливо значущою є сформованість у вчителя рефлексивної позиції у професійній діяльності, яка націлює його на творчий підхід. Як і будь-який інший вид творчості, педагогічна творчість припускає ситуацію вибору, порівняння різних варіантів, тобто цілком певну систему мобільних знань, умінь і навичок у галузі професійної діяльності.

Отже, для педагогічної творчості характерні такі рівні:

- вищий рівень – педагогічні відкриття, які змінюють теоретичні і практичні засади всієї галузі;
- середній – педагогічні системи, які охоплюють істотні, але не масштабні зміни;
- низький – удосконалення відомих педагогічних засобів, які найбільш поширені й доступні педагогам-практикам.

До об'єктивних і суб'єктивних умов творчості вчителя відносять достатньо високий рівень професійної компетентності, розвинене педагогічне мислення, прагнення до творчого пошуку, володіння педагогічною

технікою, певний педагогічний досвід, достатній рівень розвитку інтелектуальних умінь, уяви та інтуїції особистості.

Нині у професійній підготовці фахівців пріоритетним є розвиток індивідуальних, творчих здібностей. Однак, як зазначають дослідники «таких осіб, важко віднайти на перших курсах серед студентів-відмінників», оскільки окрім фундаментальних професійно значущих знань потрібні й особливі творчі якості: нестандартність мислення, потреба в творчій самореалізації, висока мотивація.

Грунтуючись на вищевикладеному щодо осмислення поняття «творча особистість», розкриємо його стосовно праці педагога.

Творчий педагог – це особистість, яка характеризується усвідомленням творчості в професійній діяльності на рівні переконання, спрямованості, інтелектуальної активності, що проявляється в науково-педагогічному стилі мислення і творчої уяви, творчому характері професійної діяльності. Визначальним для творчої особистості є не лише високий творчий потенціал (тобто щось « природно задане»), але і зусилля самої особистості, її активність, сильно мотивована щодо реалізації цього потенціалу. Мотиваційна структура творчої особистості виражається у творчій спрямованості; саме вона насамкінець і визначає динаміку творчих дій особистості.

У мотивації творчої особистості розрізняють дві підструктури: *довготривалу*, яка пов'язана з теорією особистості; *ситуативну*, яку можна розглядати з позиції теорії діяльності.

У довготривалій структурі особистості творчий потенціал взаємопов'язаний, взаємозалежний і взаємообумовлений внутрішньо індивідуальною підструктурою (тобто системною організацією її індивідуальності – темперамент, характер, здібності), інтеріндивідуальною підструктурою (тобто обумовленою сукупністю взаємостосунків особистості, опосередкованих діяльністю), надіндивідуальною (тобто системною організацією особистості, що є свого роду «продовженням себе в іншому не тільки на час дії суб'єкта на інших індивідів, але і за межами безпосередньої щохвилиної взаємодії»). Спрямованість, дієвість, ставлення особистості до такої якості можуть проявлятися через характер (інтенсивність, ініціативність, самостійність, оригінальність і т. д.).

Розглядаючи творчість педагога як особливу особистісну якість, слід володіти достатньо великим спектром ознак, властивостей, якостей особистості, які виступають своєрідним «фоном» для її прояву і розвитку.

Важливу роль у цьому контексті виконують:

а) *пізнавальна сфера* особистості педагога: мимовільна і довільна увага, успішність її переключення; чутливість до розриву; константність і свідомість сприйняття; розвинена емоційна, образна і словесно-логічна пам'ять; самостійність, гнучкість, швидкість мислення, уміння виділяти істотне; самостійно приходити до нових узагальнень;

б) *емоційно-вольова сфера* – здатність концентрувати творчі зусилля; завзятість, рішучість, сміливість, схильність до розумного ризику; незалежність думки; цілеспрямованість; оптимізм, достатньо високий рівень самооцінки; позитивність сприймань; творча уява, фантазія;

в) *індивідуально-психологічні особливості* особистості педагога, які в основі своїй мають своєрідність проявів психіки, компенсаторність її властивостей – багата уява, кмітливість, відповідальність, самокритичність, загострену спостережливість, комплекс організаторських здібностей, артистичність і ін.

Оскільки вчителю належить визначальна роль у здійсненні модернізацій, які відбуваються в освітньому, то він має працювати в рефлексивно-творчому режимі, то в режимі, що вимагає постійних самозмін, самовдосконалення, саморозвитку і самооцінки власних досягнень, пошуку шляхів квазіпрофесійного і особистісного зростання. Отже, творча діяльність учителя характеризується:

- мотиваційно-ціннісним усвідомленням значущості педагогічної творчості, потребою до її здійснення; компонентом творчої діяльності);
- розвиненим професійним мисленням, яке проявляється в умінні аналізувати педагогічні ситуації; класифікувати педагогічні факти на істотні і неістотні; оперативно орієнтуватися в педагогічній ситуації, тощо;
- здатності до рефлексії на всіх етапах педагогічної діяльності;
- самостійності педагога (зокрема, прогнозування своїх дій «перенесення» знань; знаходження альтернативи у розв'язанні педагогічних задач, умінні комбінувати вже відомі прийоми для нового рішення педагогічних ситуацій, проблем; уміння створювати свої методичні засоби; знаходити нове у відомому тощо);
- нестандартності підходу до вирішення педагогічних задач, заснованих на розвиненій творчій уяві;
- готовності створювати і впроваджувати педагогічні інновації, пов'язані з такими динамічними характеристиками особистості, як наполегливість, організованість, гнучкість мислення й рефлексивність поведінки, тощо.

Коли говорять про творчість учителя, то вживають поняття новаторство.

Новаторство – вияв ініціативи, творення нового у науці, мистецтві, виробництві, управлінні, будь якій діяльності тощо.

У психології новаторство розглядають як специфічний вид діяльності, в процесі якого здійснюється вихід за межі існуючого, творяться нові зразки матеріальної і духовної культури, виникнення задум, з'ясовується суперечливий процес творення нового, апробується його впровадження. Психічні феномени, які діють при цьому, є об'єктами вивчення психології творчої діяльності.

У педагогічній практиці вчителя це може бути розробка нової педагогічної системи, педагогічного змісту, методу, прийому навчання, ефективного для тих чи тих педагогічних умов навчального процесу.

Окремим видом індивідуального прояву педагогічної творчості (і не тільки педагогічної) є *імпровізація*.

Імпровізація – спосіб досягнення результату відповідно до поставленої мети (раптове, непередбачуване, без попередньої підготовки).

У психологічних та педагогічних джерелах «імпровізація» розглядається як несподіване педагогічне рішення, як утілення «тут і відразу». Це рішення повинно бути усвідомленим, а не спонтанним, хаотичним. Тому імпровізації притаманні такі ж алгоритми, як і математичним процесам. Чим більшим є усвідомлення того, що ми імпровізуємо, тим вищою є її якість і ефективність.

У Британській енциклопедії під імпровізацією розуміють мистецтво, яке твориться в процесі виконання. Для прикладу, наші вчинки, робота, особисті взаємовідносини можна класифікувати як витвір мистецтва, таланту.

У педагогіці широко застосовують педагогічну імпровізацію (франц. *improvisation*, від лат. *improvisus* – несподіваний, непередбачений) – знаходження педагогом під час навчально-виховного процесу несподіваного педагогічного розв'язку і миттєве його втілення. Вона містить чотири етапи:

- педагогічне осяяння;
- миттєве осмислення педагогічної ідеї і вибір за короткий відтинок часу засоби її реалізації;
- утілення або реалізація педагогічної ідеї;
- миттєвий аналіз процесу втілення педагогічної ідеї і рішення про продовження педагогічної імпровізації або перехід до запланованих раніше дій.

Педагогічна імпровізація дає змогу вдосконалювати педагогічну техніку, гнучко реагувати на труднощі, що виникають.

Основною технологією педагогічної імпровізації є сам педагог. Серед допоміжних засобів учні виділяють.

1. Емоції та внутрішню мову. Люди постійно звертаємося до внутрішнього мовлення (рефлексії), висловлюємо міркування. Педагог повинен володіти цією здатністю до керування своїм внутрішнім мовленням, адже воно може стати дуже потужним інструментом впливу на інших. Неприпустимим для педагога є говорити одне, а думати зовсім про інші речі. У такому випадку втрачається довіра співрозмовника і не бажання спілкуватися з вами.

2. Увагу (увагу до себе, до іншої людини і до соціуму). Тільки здатність правильно визначати пріоритети у проявах своєї уваги робить педагога адекватним. Тобто потрібно вміти правильно розподілити свою увагу в ставленні до інших.

3. Асертивність (довіра). Однією з найбільших проблематичних у діяльності педагога є асертивність. У професії вчителя, імпровізація довіри має бути безумовною. Учень повинен бути переконаний у тому, що йому вірять, інакше він не звернеться по допомогу, за порадою чи з проблемою. Без довіри, важко отримати хороший результат, і навпаки, найскладніші педагогічні завдання іноді вирішуються просто тому, що вчитель проявив цю здатність як у ставленні до себе, так і до учнів.

4. Ідею. Її можна позначити як психоемоційний відгук, на рефлексію іншої людини. Важливо усвідомити таку річ: важливу річ: важливо не те, що ви хочете сказати, а те, що інша людина хоче почути.

5. Уява. Якщо звернутись до життєвого досвіду, то він поділяється на власний досвід, чужий і опосередкований. Найбільше вчить власний досвід – близько 80% ефективності, чужий – 15% і опосередкований – 5%. Проте в процесі життєдіяльності люди найбільше отримують саме опосередкований досвід, до якого належить книги, фільми, телебачення, лекції, історії інших людей. Насправді не завжди активно діють у житті. Тому частка їхнього опосередкованого досвіду складає 80%.

Педагогічна імпровізація є необхідним елементом «комунікативної атаки» вчителя, яка криє в собі інтуїтивно-логічний процес миттєвого створення значущих елементів творчої діяльності. Імпровізація потрібна у випадках, коли треба негайно знайти вихід із непередбаченої педагогічної ситуації, привернути увагу класу. Ґрунтується вона на здібності вчителя оперативного і правильно оцінити ситуацію навчального спілкування. Зазвичай виявляється в словесних, рухових або словесно-рухових, словесно-наочних діях. Для прикладу, словесна дія в педагогічній імпровізації – це монолог, діалог, репліки, фрази. Рухову дію проявляють переважно через жести. Широкого використання у початковій школі набули словесно-наочні дії учителя початкових класів, які передбачають різні форми поєднання слова вчителя із наочністю.

Більшість учителів початкових класів вдаються до *музичної імпровізації* – музикування (найбільш давній тип імпровізації); *танцювальної* – народні обряди, ігри і свята; *театральної* – гра, дії актора, створення сценічного образу і власного тексту під час театральної постанови, не за сценарієм (акторська імпровізація).

Розв'язання педагогічної ситуації з позиції нового бачення вчителем може здійснюватися у формі *інсайту* (осяяння). *Інсайт* – прозріння, осяяння, збагачення; це можливість подивитися по-новому на ту чи ту проблему. Миттєве: «Еврика!» приходить із раптовим усвідомленням суті проблеми, способу її розв'язання. Основою інтелектуального прозріння часто є сильна емоція (торжество або сум). Інсайт є важливим засобом розв'язування нових задач. Однак, механізми його прояву маловідомі у практиці педагогів, психологів.

Інсайт – раптове розуміння того, у який саме спосіб можна розв'язати задачу або проблему. Знаходження такого рішення багатьма авторами розглядається як центральний момент креативного процесу. Воно дає

можливість раптово перекомбінувати способи сприйняття досліджуваного об'єкта чи відтворює цілісну його структуру без уваги до окремих деталей.

Уперше поняття «інсайт» ужито В. Келером (1925). Психологи вживають цей термін для опису такого явища, коли людина переживає осяяння, яке скоріше має відношення до категорії спогадів, але відмінне від останнього тим, що актуалізується не лише образ, але й всі почуття, які були притаманні спогадам. Під інсайтом розуміють ще інтелектуальне явище, або раптове розуміння знаходження розв'язку проблеми.

М. Ярошевський, розкриваючи сутність поняття «інсайту», оцінює його як вихід з темних куточків несвідомого та осягнення творчого процесу, орієнтуючись на предметний зміст проблемної ситуації, оскільки суб'єкт зосереджується на пошуку розв'язання підпорядкованих структурно-предметних, змістових характеристик ситуації, так вихід з темних куточків несвідомого та осягнення творчого процесу.

Якщо розглядати інтелект, інсайт й імпровізацію у взаємозв'язках, то імпровізація знаходиться між цими двома поняттями. Завдяки імпровізації усувається межа між інтелектом (уміння свідомо використовувати життєвий досвід), та інтуїцію (підсвідоме використання життєвого досвіду).

Учителів доводиться творити, приймати рішення у складних ситуаціях. Тому він повинен володіти різними технологіями, щоб зацікавити учнів, «підштовхнути» їх до творчості через розкриття їхніх здібностей. Звісно, відповідні педагогічні засобами фахівець оволодіває не відразу, адже для цього потрібні особливі уміння, знання і досвід.

Сукупність сформульованих понять умовно можна розподілити на три групи: переживання, поведінка і психологія культури.

Для першої групи провідним є розуміння того, що уявлення про психічну реальність розпочинається і закінчується у сфері свідомих і несвідомих процесів, які характеризують суб'єкт, який їх переживає.

Творчий акт дослідники розглядають як послідовну зміну фаз, визначають інтуїтивну (несвідому) роботу, що є автоматичним продовженням стадії напруженого свідомого пошуку. Прихильники цього підходу вважають, що на етапі свідомого розмірковування для суб'єкта творчості залишаються невідомими істотні елементи проблемної ситуації, синтез яких дасть змогу створити новий продукт (наприклад, наукове відкриття). Лише на рівні несвідомого аналізу, порівняння, узагальнення виникають необхідні асоціації. Результатом такої несвідомої роботи є *осяяння*.

Важливі напрацювання щодо розкриття основних механізмів творчого осяяння належать психологам О. Леонтьєву, Я. Пономарьову та ін. Уплив підказок на ефективність розв'язання творчих завдань, залежно від їх змісту і послідовності, уможливили здійснення низки узагальнень, щодо інтуїції і визначення її принципових відмінностей від інших форм пізнавальної активності. Зазначені обставини можуть привести до бажаного результату і бути ефективними за умови, якщо індивід має високий рівень інтелектуальної потреби, яка задовольняється виконанням завдання-підказки.

Творчі завдання є одним із засобів підвищення емоційного тону учнів, закріплення комплексу емоційно-вольової регуляції та актуалізації позитивних переживань від ефективної праці. Це – переживання радощів від зробленого, досягнутого, почуття впевненості у своїх силах, своєму творчому потенціалі (В. Рибалко).

Висновки. Отже, недостатньо розглядати творчість як процес творення чогось нового, незапрограмованого, непередбачуваного, оскільки при цьому не береться до уваги цінність результату самого творчого акту і його новизни для великої групи людей, суспільства чи людства загалом.

1. Карпов А.В. Психология рефлексии / А.В. Карпов, И.М. Скитяева. - М. : Ин-т психологи РАН, 2002. – 413 с.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1997. – 308 с.
3. Щедровицкий Г.П. Мышление. Понимание. Рефлексия. / Георгий Петрович Щедровицкий. – М. : Наследие ММК, 2005. – 800 с.

